

VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS STELT VOOR
ARCHIEFVERHALEN VOL.3

GEDEPORTEERD VAN MECHELEN NAAR AUSCHWITZ GETUIGEN VERTELLEN

Een documentaire van Stéphanie Perrin en Sarah Timperman

Van één wereld in een andere
Getuigenissen van overlevenden over hun deportatie en hun aankomst in Auschwitz

vzw Auschwitz in Gedachtenis
www.auschwitz.be

De documentaire

Gedeporteerd van Mechelen naar Auschwitz. Getuigen vertellen

van Stéphanie Perrin en Sarah Timperman, is het derde volume uit de verzameling *Archiefverhalen*, gerealiseerd door de vzw Auschwitz in Gedachtenis, vertrekkende van audiovisuele getuigenissen, verzameld door de Stichting Auschwitz.

Vorige nummers:

1. 1930-1942. Herinneringen aan een joods verleden in de wijk Marollen-Zuidstation
2. 1942-1944. De Kazerne Dossin te Mechelen. Getuigen vertellen

Realisatie van het boekje: Georges Boschloos

Foto's op p.8 en p.9: © vzw Auschwitz in Gedachtenis/Georges Boschloos

Arrestatie en wachttijd in de Kazerne Dossin in Mechelen, verzamelkamp voor Joden.

In de zomer van 1942, na bijna twee jaar vervolging, begint de bezetter met het deporteren van Joden in België. Oproepen voor gedwongen 'arbeid in het Oosten', razzia's, individuele arrestaties... een aanhoudende mensenjacht is het lot van de Joden van België, die massaal onderduiken. De toekomstige gedeporteerden worden verzameld in de Kazerne Dossin, vanwaar de transporten naar Auschwitz vertrekken. Ze worden opgewacht door Joods personeel dat de nieuw aangekomenen registreert, een individuele steekkaart opmaakt en transportlijsten opstelt. De geïnterneerden moeten hun identiteitspapieren, juwelen en geld afgeven en krijgen een bordje met het nummer van hun transport, dat ze om de hals moeten dragen. Zodra ze in de kazerne aankomen, worden de gevangenen moreel en fysiek gebroken door Duitse en Vlaamse SS'ers en ze worden geconfronteerd met moeilijke levensomstandigheden. Tijdens de eerste drie maanden worden bijna 17 000 Joden naar Auschwitz gedeporteerd tijdens zeventien transporten, tegen een ritme van één of twee transporten per week. Vanaf november 1942 neemt het samenstellen van een transport meer tijd in beslag, tot drie maanden, en de kazerne krijgt een permanent karakter. In totaal worden tussen 4 augustus 1942 en 31 juli 1944 tijdens 28 transporten 24 908 Belgische Joden en iets meer dan 350 Roma naar het kamp Auschwitz-Birkenau gedeporteerd.

Transportomstandigheden op weg naar Auschwitz en ontsnapingspogingen

De transporten tellen in principe duizend personen, sommige meer, andere minder. Zo vertrekken de laatste zes transporten, na juli 1943, met vijf- tot achthonderd gedeporteerden aan boord. Tijdens het traject worden de gedeporteerden in de wagons opgehoopt, ze krijgen doorgaans geen water of

voedsel en hebben alleen een emmer om hun behoefte te doen; bovenop het leed en de angst die gepaard gaan met het vertrek naar een onbekende bestemming komt dus ook nog de vernedering. Mannen, vrouwen, kinderen en bejaarden zitten tot drie dagen opgesloten, tijdens de zomer in drukkende warmte en tijdens de winter in uiterst lage temperaturen. Sommigen houden het in die omstandigheden niet uit en sterven voor de eindbestemming. De transporten worden begeleid door gewapende wachten die de opdracht hebben gekregen te schieten op iedereen die tracht te ontsnappen. Ondanks die veiligheidsmaatregelen vinden heel wat ontsnappingen plaats,¹ waarna de Duitsers de tot dan toe gebruikte personenwagens door goederenwagens vervangen en de bewaking versterken, dit vanaf het twintigste transport, op 19 april 1943. Toch blijven er mensen ontvluchten. Zo ontsnappen er gedurende datzelfde transport tijdens het Belgische traject 232 gedeporteerden, dat wil zeggen één op zeven. Helpers in de Kazerne Dossin hebben de transportlijsten vervalst en gereedschap uit de werkplaatsen verborgen in de wagens, waardoor de vluchtelingen zich binnen een en dezelfde wagon kunnen hergroeperen en de deuren openmaken. De meesten slagen erin op eigen kracht te ontkomen, maar het twintigste transport wordt ook van buitenaf aangevallen in een poging om gedetineerden te bevrijden. Youra (Georges) Livschitz – een Joodse student geneeskunde die als wapen alleen over een revolver beschikt – en twee helpers doen de trein stoppen niet ver van Boortmeerbeek, in Vlaams-Brabant. Voor de bewakers kunnen reageren, slagen ze erin een wagon open te maken en een vijftiental gedeporteerden te overtuigen om uit te stappen.

Aankomst op het perron in Auschwitz-Birkenau en selectie voor de gaskamers

Op de plek van bestemming stoppen 26 van de 28 transporten uit Mechelen in open terrein, vlak bij het goederenstation van Oświęcim, meer bepaald op de *Judenrampe*, de rudimentaire losplaats tussen het hoofdkamp Auschwitz

en het bijbehorende kamp Birkenau. Zodra de gedeporteerden uit de wagon zijn gestapt moeten ze in alle haast hun bagage afgeven en zich in rijen opstellen, met vrouwen en kinderen aan één kant, mannen aan de andere. De SS-dokters van Auschwitz selecteren, inderhaast en op het gezicht, diegenen die ze tot arbeid in staat achten, waarbij ze voornamelijk op geslacht en leeftijd voortgaan. De anderen, dat wil zeggen de meeste vrouwen, de kinderen, de bejaarden en de zieken, worden in vrachtwagens geladen en onmiddellijk naar de gaskamers gebracht. Tot en met het negentiende transport worden ze vervoerd naar een afgelegen plek buiten de omheining van het kamp Birkenau. Daar bevinden zich de eerste vernietigingsinstallaties: twee huisjes die als gaskamer zijn ingericht en die *Bunkers* worden genoemd. Alle persoonlijke bezittingen die op de *Judenrampe* zijn achtergelaten en de kleren van de vergaste gedeporteerden worden meegenomen en opgeslagen in *Kanada I*, een zone tussen de twee kampen. Daar worden de kleren gesorteerd en ontluisd, waarna ze opnieuw worden gebruikt in het kamp of naar het *Reich* verzonden. Door het toenemende aantal Joden uit heel Europa blijkt de capaciteit van deze *Bunkers* ontoereikend. Binnen Birkenau worden vier terechtstellingsblokken (zaal voor het uitkleden, gaskamer, verbrandingsoven) gebouwd die in de lente van 1943 geleidelijk in gebruik worden genomen. Vanaf dat moment en vanaf het twintigste transport worden de Belgische gedeporteerden in die nieuwe installaties omgebracht. In mei 1944 en ter voorbereiding van de massale uitroeiing van circa 400 000 Hongaarse Joden rust de SS Birkenau trouwens uit met de *Bahnrampe* of *Neue Rampe*, een spoorweg die in het kamp tot aan de *Krematoria II* en *III* doorloopt. Alleen de laatste twee transporten uit België komen aan op de *Bahnrampe*. Op die manier zullen in totaal 15 737 gedeporteerden uit Mechelen onmiddellijk omgebracht worden in de gaskamers van Birkenau.² Hoewel het uitroeiingspercentage bij aankomst niet constant is, wordt gemiddeld twee derde van de gedeporteerden uit Mechelen op de dag zelf omgebracht, dat wil zeggen 75 procent van de vrouwen en bijna alle kinderen van minder dan vijftien jaar oud.

DEPORTATIE EN AANKOMST IN AUSCHWITZ

Het registreren van de nieuwe gedetineerden

De tot arbeid geschikt bevonden gedeporteerden gaan naar het concentratiekamp en worden naar de gebouwen met douches gebracht. In Birkenau worden die speciale gebouwen gewoonlijk *Sauna* genoemd; in het hoofdkamp gaat het om blok 26. Daar moeten de gedetineerden zich helemaal uitkleden, waarna ze worden geschoren, ontsmet en in de douche gestopt. Vervolgens krijgen ze hun kampkleding, namelijk gestreepte kleren of burgerkleren van vergassingsslachtoffers; vaak betreft het slecht bij elkaar passende, versleten en vuile kleren. Tijdens die hele vernederende procedure worden de nieuwe gedetineerden geslagen en uitgescholden, waardoor ze de stuipen op het lijf krijgen. Het registreren vindt onmiddellijk daarna plaats en houdt in dat ze een individueel formulier moeten invullen met identiteit, verblijfplaats, opleiding enz. De gedetineerden die geen beroep hebben waar in het kamp vraag naar is, worden belast met de zwaarste handenarbeid. Als laatste fase van dit depersonalisatieproces krijgen de gedetineerden in de plaats van hun naam een registratienummer, dat op hun linker onderarm wordt getatoeëerd. Vernederd, beroofd van hun identiteit en ontmenselijkt worden de nieuwkomers naar de hun toegewezen barakken gebracht, waar ze doorgaans in 'quarantaine' worden geplaatst. Dit duurt van een paar dagen tot weken, afhankelijk van de vraag naar arbeidskrachten. De quarantaine dient vooral om de nieuw aangekomenen vertrouwd te maken met de kampdiscipline en hun absolute gehoorzaamheid bij te brengen. Na de quarantaine worden de gevangenen ingedeeld bij arbeidsploegen (*Kommandos*) binnen het kamp of daarbuiten, in de omliggende fabrieken.

---

(1) Tijdens de 28 transporten van Mechelen naar Auschwitz vinden er 585 ontsnappingen plaats. 31 personen worden tijdens hun vluchtpoging neergeschoten, 320 ontkomen, 234 worden weer ingerekend. (Laurence Schram, *La Caserne Dossin à Malines. 1942-1944. Histoire d'un lieu*, 494)

(2) Ward Adriaens e.a., *Mecheln-Auschwitz 1942-1944. De vernietiging van de Joden en zigeuners van België*, vol 1, 170.

Ward Adriaens, Maxime Steinberg, Laurence Schram, *Mecheln-Auschwitz 1942-1944. De vernietiging van de Joden en zigeuners van België*, Brussel: VUB Press, 2009.

Wacław Długoborski & Franciszek Piper (red.), *Auschwitz 1940-1945*, Oświęcim: Auschwitz-Birkenau State Museum, 2000 (vol. 2: The Prisoners – Their Life and Work).

Franciszek Piper & Teresa Swiebocka (red.), *Auschwitz: Nazi Death Camp*, Oświęcim: Auschwitz-Birkenau State Museum, 1996.

Serge Klarsfeld, Sabine Zeitoun, Marcello Pezzetti (red.), *L'Album d'Auschwitz*, Parijs: Éditions Al Dante/Fondation pour la mémoire de la Shoah, 2005.

Jean-François Forges & Pierre-Jérôme Biscarat, *Guide historique d'Auschwitz*, Parijs: Éditions Autrement, 2011.

Laurence Schram, *La caserne Dossin à Malines. 1942-1944. Histoire d'un lieu*, niet-gepubliceerde doctoraatsverhandeling, Brussel: ULB, 2014-2015.

Maxime Steinberg, Laurence Schram, *Transport XX. Mechelen – Auschwitz*, Mechelen: Joods Museum van Deportatie en Verzet/Brussel: VUB Press, 2008.

Weg tussen de *Judenrampe* en
de ingang van Birkenau

Deportatietrein - wagen met wachtcabine

Bahnrampe binnen de omheining van Birkenau

Wagen op de *Alte Judenrampe*

Persoonlijke bezittingen, ontstolen aan de gedeporteerden, teruggevonden in Kanada

Ontluizingszone voor kledij in de Zentral Sauna

Ontelbare laatste herinneringen achtergelaten door de gevangenen die naar de gaskamers gebracht werden

Desinfiziente Wäsche

Ontsmettingszone in de Zentral Sauna

SARAH GOLDBERG

Sarah Goldberg wordt op 1 januari 1921 geboren in het Poolse Warta. Ze is de jongste van negen kinderen, waarvan er vier vroeg sterven. Ze is nog geen jaar oud als haar moeder overlijdt aan tyfus. Haar vader hertrouwt en vestigt zich in 1930 met het hele gezin in Brussel. Voor de oorlog bezoekt Sarah Goldberg regelmatig de Joodse sportclub *L'Unité* en is ze actief binnen de communistische beweging. Nadat ze terugkeert van de uittocht naar Zuid-Frankrijk is Sarah Goldberg betrokken bij het verdelen van illegale pamfletten voor de *Jeunes Gardes Socialistes*, waarna ze in juni 1941 toetreedt tot het spionagenetwerk *Die Rote Kapelle*. Als 'pianiste' verstuurt ze gecodeerde boodschappen naar Moskou via de radio. Vanaf juli 1942 worden de meeste leden van *Die Rote Kapelle* aangehouden en het netwerk wordt volledig ontmanteld. Sarah Goldberg wordt lid van de *Partisans Armés*, voert diverse opdrachten uit als koerier en neemt deel aan reddingsoperaties van opgesloten kameraden. In juni 1943 wordt ze gearresteerd en op 31 juli 1943 wordt ze gedeporteerd met het 21ste transport. Als ze in Auschwitz aankomt, wordt ze arbeidsgeschikt bevonden en na vier weken 'quarantaine' wordt ze ingelijfd bij het *Schuhkommando*, waar schoenen worden aangepast. Daarna wordt ze ingedeeld in *Kanada* en hoewel het om een bevoorrecht *Kommando* gaat, loopt ze verschillende ziekten op. Ze wordt naar het *Revier* gestuurd en ontspringt aan verschillende selecties. Als het kamp wordt ontruimd neemt ze deel aan de dodenmars naar het kamp Ravensbrück. Op 23 april 1945 wordt ze op de oevers van de Elbe bevrijd door het Rode Leger. Sterk verzwakt keert ze naar België terug. Nadat ze hersteld is, werkt ze voor het AIVG (*Aide aux Israélites Victimes de la Guerre/Hulp voor Israëlitische Oorlogsslachtoffers*) en volgt in Genève een opleiding om te kunnen zorgen voor kindslachtoffers van de oorlog.

PAUL HALTER

Paul Halter wordt op 10 oktober 1920 geboren in Genève. Zijn ouders Rivka Horowitz en de horlogemaker Joseph Halter zijn van Joodse afkomst. Vanuit Warschau gaan ze eerst naar Zwitserland, waarna ze zich in 1921 in Brussel vestigen. Tijdens de bezetting is Paul Halter betrokken bij het organiseren van geheime lessen na de sluiting van de ULB, waarmee hij aan de wieg staat van het verzet aan de universiteit. In 1941 treedt hij toe tot de *Partisans Armés* van het Onafhankelijkheidsfront, waarvan hij al snel korpschef wordt. In juni 1943 wordt hij door de Duitsers gearresteerd. Na drie maanden in de gevangenis van Sint-Gillis wordt hij vrijgelaten bij gebrek aan bewijzen. Als hij de gevangenis verlaat, wordt hij opgewacht door de Gestapo en onmiddellijk naar de

kazerne Dossin afgevoerd; van daar wordt hij op 20 september 1943 met het transport van Belgische Joden gedeporteerd. In Auschwitz wordt hij voor arbeid geselecteerd en naar de steenkoolmijnen in *Fürstengrube* gestuurd. In januari 1945 verstopt hij zich en ontsnapt, waardoor hij ontkomt aan de ontruiming van het kamp en de 'dodenmarsen'. Hij slaagt erin de Russische linies te bereiken en wordt via Lublin, Odessa en Marseille gerepatrieerd naar het westen. Ten slotte bereikt hij in april 1945 Brussel. Van zijn familie blijft alleen zijn broer over, die uit Engeland terugkeert met de rang van commodore bij de marine. Hun ouders werden in Frankrijk op weg naar Zwitserland gearresteerd. Ze werden naar het kamp Drancy gestuurd en gedeporteerd naar Auschwitz, waar ze meteen na aankomst werden omgebracht. Terug in België gaat hij werken voor het AIVG (*Aide aux Israélites Victimes de la Guerre*/Hulp voor Israëlitische Oorlogsslachtoffers). Daarna is hij betrokken bij de oprichting van de Belgische vriendenkring van gewezen politiek gevangenen van de kampen en gevangnissen in Silezië, waarvan hij halverwege de jaren 1970 voorzitter wordt. In het verlengde daarvan richt hij in 1980 de Stichting Auschwitz op.

MARIE LIPSTADT - PINHAS

Marie Pinhas is van Griekse afkomst en wordt op 6 maart 1931 geboren in Thessaloniki. Isaac Pinhas en Régine Mallah, haar ouders, emigreren in 1932 naar België en vestigen zich in Brussel, waar ze gemakkelijk hun draai vinden. Haar vader is boekhouder en haar moeder werkt als naaister. Als de bezetting en de anti-Joodse verordeningen een aanvang nemen, beslist haar vader zijn gezin niet in te schrijven in het Joodse register. In mei 1944 moet het gezin verhuizen als gevolg van geallieerde bombardementen in hun wijk; het vindt een schuilplaats bij Isaacs baas, die hen in zijn zolder onderbrengt. Op 20 juli worden ze verklikt en gearresteerd. Na drie dagen in de kelders van de Gestapo in de Louizalaan worden ze naar de kazerne Dossin in Mechelen gebracht. Marie is dan 13,5 jaar oud. Op 31 juli 1944 wordt het gezin met het 26ste transport naar Auschwitz gedeporteerd. In Birkenau worden Marie en haar moeder gescheiden van Isaac, die ze niet meer zullen terugzien. Veel later ontdekt Marie dat hij op 5 februari 1945 in Mauthausen overleed. Ze ontsnappen aan de selectie en worden ondergebracht in Birkenau, waar ze drie maanden blijven. Marie overleeft dysenterie en de selecties in het *Revier* (ziekenboeg). Op 27 oktober worden ze overgebracht naar het kamp Landsberg in Beieren, een mannenkamp, waar ze bij de huishoudelijke dienst worden ingedeeld. Ze werken meer bepaald in de SS-keukens. Eind november 1944 gaat het van Landsberg naar een nevenkamp van Dachau in Türkheim. Van daar moeten ze in het

hele kamp afmattende arbeid verrichten: grondwerken, het graven van greppels enzovoort. Eind april 1945 slagen ze erin te ontsnappen tijdens de ontruiming van Dachau en ze bereiken de kerk van het dorp Türkheim, waar ze een schuilplaats vinden. 's Anderendaags dringen de Amerikanen het dorp binnen. Moeder en dochter worden gerespatriëerd door het Rode Kruis en komen op 1 juni 1945 in Brussel aan.

FÉLIX LIPSZYC

Félix Lipszyc wordt op 15 maart 1923 geboren in het Poolse Łódź, in een gezin met vijf kinderen. Hij is vijf jaar oud als zijn ouders besluiten zich in België te vestigen, eerst in Brussel en daarna in Antwerpen. Als de oorlog uitbreekt, vlucht het gezin naar De Panne. Félix leert er zijn echtgenote kennen en het tweetal huwt in augustus 1942. Na de uittocht vestigt het gezin zich weer in Brussel, waar Félix met zijn vader in de confectie-industrie werkt. Die laatste wordt in september 1942 opgepakt tijdens de eerste razzia's, samen met een van de zussen van Félix. De rest van het gezin besluit onder te duiken. Félix Lipszyc wordt aangehouden op 9 april 1943, meegenomen naar de kazerne Dossin in Mechelen en gedeporteerd met het twintigste transport, dat op 22 april 1943 in Auschwitz-Birkenau aankomt. Als hij van de trein stapt, wordt hij arbeidsgeschikt bevonden en diezelfde dag nog wordt hij ondergebracht in het aanpalende kamp Buna-Monowitz. Hij wordt ingedeeld bij verschillende commando's, onder meer het *Kabelkommando*, waar het bijzonder zware werk bestaat in het ondergronds transporteren en installeren van loodzware kabels. Daarna wordt hij ingezet in diverse commando's in Auschwitz. In januari 1945 neemt hij deel aan de 'dodenmars' naar het kamp Gleiwitz en vervolgens wordt hij per trein naar het kamp Buchenwald gebracht. Daar wordt hij opgevorderd voor het opruimen van de stad Weimar, die door geallieerden is gebombardeerd. Vervolgens wordt hij naar Spaichingen (Natzweiler-Struthof) overgebracht, waar hij zware arbeid verricht in een open mijnexploitatie. Ook Spaichingen wordt ontruimd en de gedetineerden beginnen aan een nieuwe 'dodenmars' naar Dachau. Ze worden onderweg door het Amerikaanse leger bevrijd. Op 30 mei 1945 komt Félix Lipszyc weer in België aan, waar hij na twee jaar deportatie wordt herenigd met zijn echtgenote en zijn moeder.

DAVID MANDELBAUM

David Mandelbaum wordt op 31 augustus geboren in het Duitse Oberhausen. Zijn ouders, die uit Polen afkomstig zijn, verblijven er tijdelijk en wijken twee jaar later uit naar België. Zijn moeder is naaister en zijn vader, een vakbondsman, doet diverse

karweitjes. Het gezin heeft het niet breed en David moet op zijn veertiende van school af. Hij wordt leerjongen bij een kleermaker en is actief in de communistische jeugdbeweging. Tijdens de bezetting treedt David al snel toe tot het verzet, net als zijn oudere broer. Vanaf begin 1941 is hij lid van het Onafhankelijkheidsfront, waar hij betrokken is bij de ondergrondse pers en het werven van nieuwe leden. Eind juli 1942 wordt hij gearresteerd en opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis. Na drie weken wordt hij naar de kazerne Dossin in Mechelen gestuurd, waar hij zijn vader terugziet. Hij blijft er maar enkele dagen en ziet zijn vader vertrekken. Zelf wordt hij gedeporteerd met het vijfde transport, dat op 27 augustus 1942 in Auschwitz aankomt. Daar wordt hij opgenomen in een kleermakerscommando, waar hij een jaar lang weet te blijven. In september 1943 wordt hij overgeplaatst naar het concentratiekamp van Warschau, dat is opgericht om de ruïnes van het getto op te ruimen. Hij moet er eerst stenen uitladen en wordt dan ondergebracht bij het naaiatelier van het kamp. Eind juli 1944, terwijl de Sovjettroepen naderen, wordt het kamp opgeheven. Hij overleeft een lange 'dodenmars' te voet en per trein naar het kamp Dachau en daarna naar het werkkamp Ampfing, waar zich ondergrondse wapenfabrieken bevinden. David Mandelbaum wordt bevrijd op 29 april 1945 en komt op 24 mei in België aan. Hij wordt herenigd met zijn moeder en zijn jongste broer, die gedurende de hele oorlog ondergedoken zaten.

JACQUES RAFFELD

Jacques Raffeld wordt op 11 juni 1920 geboren in Warschau. Vier jaar later beslissen zijn ouders uit Polen weg te gaan en zich in België te vestigen. In Brussel volgt Jacques avondlessen aan de Academie voor Schone Kunsten, waar hij op zijn negentiende een eerste prijs beeldhouwkunst behaalt. Hij richt meteen zijn eigen grafmonumentenbedrijf op en werkt tot 1942, het jaar waarin hij ondergronds gaat als gevolg van de anti-Joodse verordeningen van de Duitsers. Op 11 juni 1943 wordt hij verklikt, aangehouden en naar de gevangenis van Sint-Gillis gebracht. Hij blijft er zes weken en wordt dan naar de kazerne Dossin in Mechelen gestuurd. Op 31 juli 1943, een paar dagen na aankomst, wordt hij gedeporteerd met het 21ste transport. In Auschwitz-Birkenau overleeft hij de selectie en wordt naar Jaworzno gestuurd, waar hij wordt ingezet bij de bouw van het nieuwe kamp. Vervolgens wordt hij opgemerkt vanwege zijn beeldhouwtalent en ingedeeld bij het *Kommando Bauleitung* (bouwtoezicht). Daar houdt hij gedurende zeven maanden naziadelaars, waarna hij wordt overgeplaatst naar een *Kommando* dat gebouwen herstelt. Op 17 januari, terwijl de Sovjettroepen naderen, wordt het kamp ontruimd en de gedetineerden worden meegenomen op een vierdaagse 'dodenmars'

naar Blechhammer. Daar ontsnapt hij aan een nieuwe 'dodenmars' door zich te verschuilen in een barak. Op 27 januari 1945 wordt Blechhammer bevrijd door de Russen. Hij blijft twee maanden in de Sovjet-Unie voor hij uiteindelijk naar Berlijn en daarna naar Parijs wordt gerepatrieerd. Op 25 juli 1945 komt Jacques Raffeld weer in België aan, waar hij wordt herenigd met zijn ondergedoken familie en het werk in zijn atelier tegenover het kerkhof van Oudergem hervat.

Sarah
GOLDBERG

Paul
HALTER

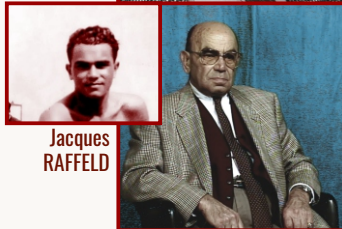
Marie
LIPSTADT-PINHAS

Félix
LIPSYC

David
MANDELBAUM

Jacques
RAFFELD

DE GETUIGEN BIOGRAFIEËN

Sarah GOLDBERG

Biografisch dossier en audiovisuele getuigenis (YA/FA/009) – Stichting Auschwitz; *Le Passage du Témoin. Portraits et témoignages de rescapés des camps de concentration et d'extermination nazis*, Brussel: Ed. La Lettre volée / Stichting Auschwitz, 1995, 106-110; 'Sarah Goldberg, une vie de lutte pour tous les siens' in *Regards*, nr. 490, januari-februari 2001, 14-16; *Partisans Armés juifs: 38 témoignages*, Brussel: Les Enfants des Partisans juifs de Belgique, 1991, 208-217; Sarah Goldberg, 'C'est un deuil perpétuel...' in *Bulletin trimestriel de la Fondation Auschwitz*, nr. 28, april-juni 1991, 45-66.

Paul HALTER

Biografisch dossier en audiovisuele getuigenis (YA/FA/011) – Stichting Auschwitz; *Le Passage du Témoin. Portraits et témoignages de rescapés des camps de concentration et d'extermination nazis*, Brussel: Ed. La Lettre volée / Stichting Auschwitz, 1995, 164-171; 'Paul Halter: Mensch de l'année 2009' in *Regards*, nr. 705, 2010, 15; *Mecheln-Auschwitz 1942-1944. De vernietiging van de Joden en zigeuners van België*, Brussel: VUB Press, 2009, vol. 3, 240-241.

Marie LIPSTADT-PINHAS

Biografisch dossier en audiovisuele getuigenis (YA/FA/004) – Stichting Auschwitz; 'Marie Lipstadt: Mensch de l'année 2006' in *Regards*, nr. 634, 2007, 10-11; *Le Passage du Témoin. Portraits et témoignages de rescapés des*

camps de concentration et d'extermination nazis, Brussel: Ed. La Lettre volée / Stichting Auschwitz, 1995, 96-100; 'Je me souviens très bien...': interview met Marie Lipstadt in *Bulletin trimestriel de la Fondation Auschwitz*, Brussel, nr. 30, oktober-december 1991, 42-71.

Félix LIPSYC

Biografisch dossier en audiovisuele getuigenis (YA/FA/018) – Stichting Auschwitz; persoonlijk dossier – Directie-generaal Oorlogsslachtoffers (Brussel); *Mecheln-Auschwitz 1942-1944. De vernietiging van de Joden en zigeuners van België*, Brussel: VUB Press, 2009, vol. 3, 152.

David MANDELBAUM

Biografisch dossier en audiovisuele getuigenis (YA/FA/022) – Stichting Auschwitz; persoonlijk dossier – Directie-generaal Oorlogsslachtoffers (Brussel)

Jacques RAFFELD

Biografisch dossier en audiovisuele getuigenis (YA/FA/094) – Stichting Auschwitz; persoonlijk dossier – Directie-generaal Oorlogsslachtoffers (Brussel); *Le Passage du Témoin. Portraits et témoignages de rescapés des camps de concentration et d'extermination nazis*, Brussel: Ed. La Lettre volée / Stichting Auschwitz, 1995, 262-266; bericht in 'Les derniers témoins' in *Centrale*, nr. 135, april-mei 1970, 17; 'Jacques Raffeld... Bruxellois non peut-être' in *Le Soir*, 19 oktober 1998.